

Dragutin Lalović,

Partizanski duh - izvorište moderne hrvatske republike

Programska je obaveza NZCH njegovanja kulture sjećanja na naše ljude koji su zadužili našu Hrvatsku. Knjiga o kojoj danas govorimo projekt je koji sam najavio još 2014. na našoj Godišnjoj skupštini NZCH, ali sam ga uspio dovršiti tek krajem prošle godine.

U ovoj prilici mogu čitaocima uputiti na moj urednički pogovor, iz kojega ću izdvojiti nekoliko osnovnih teza, skraćeno ih ponoviti i dopuniti.

1) O pripremi ratnih dnevnika Kaje i Pera Lalovića za objavljivanje

U porodičnoj arhivi ostale su sačuvane tri sveske "Kajinog dnevnika". Kaja je svoj dnevnik vodila od novembarskih dana 1941. do kraja rata, ali nisu nažalost sačuvane sve sveske. U trećoj sačuvanoj svesci nalazi se i veoma važna bilješka, ispisana u Kruševcu, 20. i 21. januara 1945., kao pregnantno sjećanje na borbe u Valjevskom partizanskom odredu 1941-1942. godine. Stoga je taj zapis poslužio kao uvod u cjelinu Kajinih ratnih dnevničkih zabilješki.

Dok u slučaju Kajinog dnevnika imamo pred sobom nedvojbeno autentično svjedočanstvo, izvorni rukopis u sveskama, dotle u slučaju njezina Pera Lalovića imamo samo prekucani tekst ratnih zapisa iz 1944. godine. Tekst je pripremljen za objavljivanje u monografiji posvećenoj 17. slavonskoj brigadi, budući da je od aprila 1944. godine Pero bio na dužnosti načelnika politdjela 28. slavonske divizije (u čijem je sastavu bila 17. brigada).

Bez potpunog broja bilježnica Kajinog dnevnika i uz manjak svih bilježnica Perovog ratnog dnevnika, ovi su dnevници lišeni barem jedne dimenzije, koja bi zasluživala osobitu pažnju, dimenzije paralelnog praćenja zapisa oba ključna aktera, kako u njihovoj ljudskoj uzajamnosti tako i u cjelovitijem sagledavanju dijela ratnog puta zajedničke 7. banijske divizije, od avgusta 1943. do aprila 1944. godine.

2) O likovima autora ovih dnevnika i sudbini jedne generacije

U polumjesečniku *Bazar - magazin za žene i porodicu* (br. 421, mart 1981.), u razgovoru s Kajom Lalović urednica revije (potpis: Z.M.) komentariše da je Kajin dnevnik "pisan da se rat ne zaboravi, pisan je za ova, naša vremena, za budućnost, za život". No, zašto Kaja u tom razgovoru kaže: "Još nisam u stanju da obradim svoj dnevnik. A ako to ikada budem učinila..." ?

Zašto Kaja (još) nije u stanju "obraditi svoj dnevnik"? Ni tada, ni prije ni poslije toga.

Zar nije bila svjesna koliko je njezino svjedočanstvo dragocjen *hommage* partizanskoj oslobodilačkoj epopeji? Bila je itekako svjesna, dakako, napose svog duga prema poginulim drugovima i drugaricama, napose njezinim Banijcima i narodu Banije. "Kajin dnevnik" o ratnom putu njezine 7. banijske brigade u najtežoj godini rata (od januara do sredine juna 1943) svjedoči o njezinoj potpunoj identifikaciji s premilom joj Banijom: "O, draga Banijo, koliko ljubav gajim prema tebi. *Više te volim no Mačvu u kojoj sam rođena....* Banija! Za nju su mi vezane najljepše uspomene..." (22. januar 1945).

Lik Pera Lalovića, u Kajinom dnevniku, pojavljuje se u aprilu 1943, kada stupa na dužnost zamjenika političkog komesara 7. banijske brigade.

Naime, u srijedu 14. IV. 1943. godine, Kaja je u štabu brigade, brine se za oboljelog komandanta Ninu Marakovića, a uz to pažnju posvećuje II. glavi "Istorije SKP(b)-a". Komesarski lik se pojavljuje u ovom svjetlu: "Popodne, diskutujem o izvesnim delovima ove glave sa drugom zamenikom komesara [Perom Lalovićem]". I nakon njegova odlaska, uveče, autorica dovršava "konceptiranje 'Istorije'".

Scena se događa samo dva dana nakon što je Kaja preživjela krizu i tek se počela oporavljati od tifusa. Ni njoj ni njemu nije zamisliva efikasnija terapija od proučavanja onodobnoga komunističkog katehizisa, službene sovjetske "Istorije SKP(b)-a". Još neoporavljena, Kaja se vraća svojim *idejnim* dužnostima. Mlada skojevska u "istoriji" vidi što želi vidjeti, svoju utopijsku projekciju boljševičkog revolucionara kao moralni i revolucionarni uzor koji želi beskompromisno slijediti. Zna da je "do boljševika - tog najpočasnijeg imena - još dug i ne tako ravan put", pa sebe ovako vidi: "poredim sebe i primećujem u pola godine,

razlike u pozitivnom smislu. Zrelije mislim, ozbiljnije gledam na stvari, sa više iskustva prilazim ljudima i upoznajem ih" (25. jul 1943).

Pred nama je fascinantna oblik revolucionarnog idealizma, koji zapravo nema ništa zajedničko sa samim tekstom i smislom "Istorije". "Istorija SKP(b)-a" nesumnjivo je staljinska ideologijska konstrukcija i ogromna manipulacija lenjinskim nasljeđem, shematizirani dogmatski skup formula i uputa za akciju. Uz apsolutizaciju klasne mržnje prema neprijatelju i demonizaciju "unutarnjih neprijatelja" kao izdajnika i stranih agenata.

U tom svjetlu valja sagledati bitnu ambivalenciju koja je karakterisala jugoslovenske mlade komuniste u oslobodilačkom ratu. S jedne strane najviše vrednote slobodarskog idealizma, žudnje za znanjem, borbenog patriotizma, internacionalističkog bratstva, drugarstva, samoprijedora, spremnosti na žrtvovanje, koje su krasile i boljševike u početnoj lenjinskoj fazi Ruske revolucije. S druge pak tegobno opasno staljinsko naličje dogmatske pravovjernosti, ideološke isključivosti, političkog sektaštva, partijskog monolitizma i krutosti prema kolebljivcima i izdajnicima.

Obje se strane mladih jugoslovenskih komunista, i revolucionarno emancipacijska i ideološki sektaška, sintetički iskazuju u kvazidivinizaciji Partije, kao organona istorijskog kretanja, u znaku potpune odanosti: "O partijo draga, ti zbilja od nas praviš ljude, ti nas moćnom rukom skrećeš sa stranputica na pravi put" (Kaja, 24. decembar 1944).

Kada su se upoznali, u ratnom vihoru, njemu je 25 a njoj 22 godine. Priča o njima je stoga naprosto priča o ratnom iskustvu jedne mlade generacije. Generacije prerano sazrele, generacije kojoj je rat ukrao mladost. U Kajinim rukopisima (iz 1981) nalazimo ovu bilješku: "Kako ovo vreme odmiče! Kad pre izmakoše tolike godine! ... A mladosti prave nismo ni imali. Naše želje i mladalačke slutnje spojile su se sa opštenarodnim. Mladost je i davala čeličnu snagu... Mladost se borila za život u koji je tek ulazila ili tek naslućivala."

Jesu li i Kaja i Pero odustali od objavljivanja svojih dnevnika da bi izbjegli da se kritički suoče sa svim mladenačkim likom u njegovoj bitnoj dvojnosti? S dvojnošću koja je konstitutivno obilježila jugoslavenske komuniste u i cijeloj poratnoj epohi. Dvojnošću koja je jednom stranom bila jamstvo njihove enormne snage da se povijesno suprotstave i nacističkom (uz oslonac na Staljina) i

staljinističkom totalitarizmu, ali koja je svojim naličjem značila sustajanje pred vlastitim unutarnjim totalitarizmom.

3) O smislu današnjeg objavljivanja ratnih dnevnika iz NOB-a

Ratni partizanski dnevnici Kaje Lalović i njezina ratnoga i životnog druga Pera Lalovića autentično su svjedočanstvo iz dana u dana zapisivanog iskustva o toku oslobodilačkoga antifašističkog rata 1942.-1944.

Specifičnost se ovih ratnih zapisa (više Kajinih nego Perovih) očituje u tome što su oboje u ratu bili tzv. "politički radnici", zaduženi za odgojnu, etičku i idejnu komponentu partizanske borbe. Koliko o samim ratnim dejstvima, zapisi svjedoče o brojnim sastancima, skojevskim i partijskim, na nivou četa, brigade, divizije. Uz obaveznu kritiku i samokritiku, raspravlja se svemu što je važno za život jedinica, o karakteru rata, o snazi i taktici neprijatelja, o neprijateljskoj propagandi, o držanju spram stanovništva (kako onome sklonome NOP-u tako i onom koje to nije); drže se predavanja, čitaju se brošure i knjige, razrađuju direktive, slušaju najnovije vijesti preko Radio Londona i Slobodne Jugoslavije iz Moskve.

Životno važni sastanci! Agilna skojevka Kaja osjeća "zadovoljstvo koje čitam i na licima drugova. Ništa ne može da pruži takvo zadovoljstvo kao rad sa ljudima. Učmalost i dosada nestaju, a srce zadrhti pri pomisli da sam koristila drugima" (12. februar 1943). U istom duhu, načelnik politodjela Pero ustvrđuje: "ovi naši sastanci su prava škola. Mladi, poletni ljudi, sa malo znanja, ali puno obećavaju. Treba zasukati rukave jer se tim putem stvara ono veliko, novo za čime težimo" (15. maj 1944). Samosvjesno ocjenjuje kako "komunisti su ljudi koji široko i realno misle i demokratski rade. Time se ponosimo. Jedino tako i možemo pobijediti u ovoj teškoj i neravnoj ali časnoj i svetoj oslobodilačkoj borbi" (30. maj 1944).

Koliko ovi ratni zapisi dopunjavaju našu sliku o istorijskim događajima toga doba? Nisu to memoari, nego hronika. Kao hroniku ih treba i uvažiti, nemaju literarnih pretenzija, kao u čuvenim partizanskim ratnim memoarima, primjerice, Vladimira Nazora, Ivana Šibla ili Gojka Nikoliša. S današnjeg stajališta možda i najsnažniji dojam ostavlja upravo ta neposrednost u kazivanju. A očigledna je i autocenzura, zaziranje od vlastitih kritičkih nedoumica.

Smisao današnjega objavljivanja ovih ratnog dnevnika još je jedna prilika za razmišljanja o karakteru narodno-oslobodilačkog antifašističkog rata 1941-1945. Naime, s protokom vremena kao da sam NOB poprima sve nerealnije i gotovo mistične obrise, kao da postaje jedva pojmljivo kako se partizanska narodna vojska uspjela ne samo suprotstaviti nego i pobijediti nadmoćne sile velikih imperijalnih država, najprije fašističkih, a zatim i "antifašističkih".

Bez upuštanja u iole cjelovito razmatranje karaktera NOB-a kao oslobodilačkog rata i autentično plebejske revolucije svih južnoslavenskih naroda, istaknimo tek nekoliko njegovih upečatljivih karakteristika.

Ponajprije je to sveti domovinski/otadžbinski rat (Vicko Krstulović) protiv fašističkog okupatora (Njemačke, Italije, Mađarske, Bugarske). Možemo ga nazvati *prvim domovinskim ratom kojim je uspostavljena prva hrvatska republika*, koja je istorijski temelj i današnje suverene Hrvatske.

Zatim je to "građanski" ili unutardržavni rat s kvislinškim snagama okupatora (ustašama i domobranima), i s klasnim neprijateljem "kraljevske vojske u otadžbini" ("Londonske vojske").

Odlučujuće je pak da je riječ o epohalnom prevratu staroga društva i naslijeđenog podaničkog mentaliteta. Dakle, ne samo o političkom prevratu (rušenju starog političkog poretka) nego i dubokoj socijalnoj revoluciji (radikalnoj mijeni staroga klasnog društva).

I ovi ratni dnevnik upućuju barem na dva kapitalna elementa toga prevrata.

Na prvom bih mjestu istakao masovni antipatrijarhalni preokret bez presedana. Podaci zorno kazuju o masovnom učešću žena, u ogromnoj većini omladinki, u narodno-oslobodilačkom pokretu. Učestvovalo je 100.000 žena, 25.000 ih je poginulo, 40.000 ranjeno, 3.000 postalo trajno nesposobno za rad, a 2.000 napredovalo do oficirskih činova. Izvan neposrednih borbi partizanske je snage aktivno podupiralo dva miliona žena, a na okupiranim područjima preko 600.000 je hapšeno i zatvarano.

Taj silni emancipacijski socijalni kapital nije poslije rata u novom poretku iskorišten koliko je mogao i morao biti iskorišten. Patrijarhat je uzvratio udarac. Važnost se druge komponente NOB-a najčešće i s pravom isticala u razdoblju socijalizma. Riječ je o spasonosnoj strateškoj formuli "bratstva i jedinstva", internacionalističkoj solidarnosti jugoslovenskih naroda protiv ustaške i četničke

šovinističke nekrofilije. Upravo je u tom smislu egzemplaran ratni put Kaje Garibović, mlade mačvanske školarke, nezavršene učenice Učiteljske škole u Šapcu, koja svoju sudbinu povezuje s banijskim partizanima, a unutar 7. banijske udarne divizije i Perom Lalovićem, absolventom prava na Beogradskom univerzitetu i crnogorskim mladim komunistom. Uzoran primjer srbijanske skojevke i crnogorskog mladog revolucionara, spremnih da svoje živote žrtvuju za slobodu Banije i Hrvatske.

Zaključimo s Rousseauom o suvremenim poukama partizanskog duha nepokoravanja kao obzoru smislenosti suvremenih kolektivnih emancipacijskih projekata u nas.

Susprotstavljajući se onima koji ne vjeruju da narod može biti suveren, za koje je to puka tlapnja, veliki Ženevljanin ih podsjeća na uzorni primjer rimske republike:

"Granice mogućega u stvarima morala nosu tako uske kao što mi mislimo. Skučuju ih naše slabosti, poroci, predrasude. Niske duše ne vjeruju u velike ljude. Kukavni robovi smiju se s porugom riječi *sloboda*".

Rousseau upozora na povijesno iskustvo koje nas podučava kako "po onome što se činilo" valja razmotriti "što se može učiniti". Pa zaključuje: "Budući da je postojala [rimska republika sa suverenim narodom] znači da je ona moguća. (J.-J. Rousseau, *Društveni ugovor*, knj. III, pogl. 12 "Kako se održava suverena vlast").

Parafrazirajući Rousseauove instruktivne republikanske uvide, mogli bismo zaključiti.

Kukavni robovi smiju se s porugom riječi *sloboda narodu - smrt fašizmu*. Niske duše ne vjeruju u velike ljude kao što su bili partizani. Skučuju ih njihovi poroci i predrasude.

Kako se ne složiti složiti s klasikom i ne reći: budući da je *narod kao politički subjekt* postojao, barem u NOB-u, znači da je on (opet) moguć, da partizanski duh nepokoravanja nije povlastica samo jedne generacije, da nam on kao republikanski ideal ne govori toliko iz herojske prošlosti koliko iz evropske budućnosti, kao obzor smislenosti naših života kao samosvjesnih građana.